

háztüznézéstől az eljegyzés, az esküvői szertartás, majd az újszülött megvédése, a terhesség ideje alatt betartandó szokások, a csecsemő megrontása, kicserélése, a kereszteléssel kapcsolatos babonák stb. is megtalálhatók.

A házépítéssel kapcsolatban olyan ősrégi babonát olvashatunk, mint az építőáldozat: a munka kezdetén az első ásonyom helyére agyonütött kutyát, macskát, leölt tyúkot falaznak, vagy a székelyeknél – talán a valamikori emberáldozat emlékére – megméri az árnyékát annak, aki az építkezés mellett először megy el és a kákaszálat, amivel a mértéket vették, az alapba teszik.

Az ember testrészeihez (szív, haj, köröm, fog, csont, szeplő, lábnyom stb.) fűződő babonák mellett a féltékenység, italozás, veszekedés, hűtlenség praktikai következmények. A ház körüli állatok és növények is sok mindenre választ adnak az ember mindennapi életében, akárcsak a különféle madarak.

A gyűjteményből a betegségek (fogfájás, sárgaság, orbánc, kelés, szemárpa, hideglelés, torokfájás, nátha) babonái sem hiányoznak, a halál témaköre pedig az előjeltől kezdve a hazajáró lélek elleni védekezésig megtalálható.

A gyűjteményben előforduló tájszavakat a szómagyarázatban találjuk meg, mely után a kötetben szereplő helységnevek, néprajzi tájegységek és népcsoportok mutatója található. Itt jegyezzük meg, hogy vidékünkéről Ada, Bácsföldvár, Bajmok, Bezdán, Doroszló, Laskó, Szaján, Tiszahegyes, Títel, Vörösmart, Zenta babonás hagyományvilága is szerepel a gyűjteményben. A bibliográfiában pedig Jung Károly, Kovács Endre és Penavin Olga műveit is megtaláljuk.

Az *Igézet ne fogja...* babonás világában keverednek a mondai, a mesei, a hiedelem- és valóságlemek.

SÁRVÁRI V. Zsuzsa

SZÍNHÁZ

COMEDIA TEMPIO

BECKETT–HANGYA–NAGY

Minden részlet ismerős. A kép mégis egészen szokatlan, annyira, hogy napokig nem tudtam, hogyan nyúljak hozzá, hol, mivel kezdjem az ismertetőt. Egyetlen szót, egyetlen mondatot nem tudtam leírni. És akkor, amikor a legkevésbé vártam, beugrott az első felismerés.

Beckettet olvastam éppen. A *Katasztrófát*, egy színházi próba utolsó simításait, melyben a Színész fekete kalapot és ruhát meg fehér inget visel. Akárcsak a Jel Színház színészei. Hát persze, ez a beckett-i „hősök” viselete. A beckett-i egyenruha! Mindegyik Gogo és Didi ezt a fekete ruhát és ezt a fekete kalapot viseli. Nagy József színészei Beckett-nél is színreléphetnének, egyszerűen csak át kellene sétálniuk a Godot-ba.

Vagy Tadeusz Kantor hideglelős emlékkép-előadásába, a *Halott osztályba*.

És ha már eljutottam Beckettig, a Godot-ig, Estragonig és Vladimírig, akkor eszembe kellett jutnia régi ötletemnek is, annak, hogy Hangya András alakjai olyan beckettiek, ahogy csontos-ráncos szikárságában maga Hangya is kissé Samuel Beckett-i jelenség volt. Mindenekelőtt újságrajzain, a sajátos Hangya András-i karikatúrákon, s regény- meg novellaillusztrációin látni beckett-i figurákat. Bácskai Estragonokat és Vladimíreket, ahogy körülülik az asztalt, vagy ahogy körbe állnak néhányan. Fekete kalapban, fekete ruhában, fehér ingben, nyakkendő nélkül.

Mint Nagy József színészei.

Együtt és egyszerre láttatva valami általánost, emberit, s valami lokálisat, bácskait. Akár Csáth Géza novellái, amelyek inspirálták Nagy József csodálatos színházi vízióját, a *Comedia Tempiót*.

Csáthba oltott Hangya, Hangyával átítatott Csáth.

És talán némi Herceg János is. Gerard-ja például az *Ég és földből*.

Nem a ruha teszi az embert, de a viselet meghatároz és jellemez. Mennyivel kifejezőbbek lettek volna, jut most eszembe, Tolnai Ottó alakjai is a *Participátromból*, ha a tarka, álmodern cucc helyett fülig lehúzott, lehetőleg elnyűtt fekete kalapban, gyűrött fekete öltönyben, alatta vasalatlan fehér ingben keringenek az életet jelképező tyúkszaros bácskai csirkeudvarban.

Ez az igazi viselete a bácskai falusi embernek: alázatosan szegény is, de nem nélkülöz némi ünnepélyességet sem. Mindig és mindenhova megfelel.

A kocsmasztalnál. Az utcán. Leánykérésen. Táncmulatságon. Bárhol.

Így mindazokon a helyszíneken, életpeződökben, amelyek a Jel Színház előadásán is láthatók.

Bejön néhány férfi, körülülnek egy asztalt. Csend. Mozdulatlanság. S akkor egyikük hangosan leteszi a kezét az asztal lapjára. A többiek követik, sorban. Beszélgetnek. Majd egyszer csak összekeverednek a kezek, utána a testek is. Akrobatizálódik a jelenet. És ezzel a sült realista kezdő kép felemelkedik a földről, lebeg, a valóságból költészet lesz.

Ez rendre a Nagy József-i színház jeleneteinek dramaturgiája.

Valaki sétál az utcán, egyszer csak a fejére dől egy kerítésdeszka. Nem elképzelhetetlen, de hogy a kidőlt deszka okozta nyíláson emberek lépnek ki, még inkább hogy ez az egy szál deszka virtuóz cirkuszi mutatvány kelléke legyen négy meglett ember számára, kezében, az már merő irrealitás, maga a kibillent valóság.

És így sorban.

Egy szoba, látogatókkal, amely egyszerre méhkassá változik. Egy másik szoba. A falnál egy lány ül. Bejön egy férfi. Félszeg. Néhány mozdulattól kiderül: beszélgetnek. Bejön még egy férfi. Majd többen is. Állnak. Üldögélnek. S egyszer csak elszabadul a pokol, általános a zűrzavar.

Valóság, amely egy pillanatra kibillen egyensúlyi állapotából.

Ilyesmí a *Godot-ra várva* is. Ketten, állnak valahol a térben és várnak. S azután beszélgetni kezdenek. Világos, realista mondatokat mondanak, arról, hogy szorít a cipő, meg hogy melyik répát szeretik jobban, a fehéret vagy a sárgát. Meg ilyesmiket. És az egész mégis észrevétlenül veszti el realista kontúrjait, fázósan délibábossá válik.

A Hangya-rajzokon egy-egy apró részlet, egy arc, egy kéz normálisnál hosszabb vonala, egy orr mérete jelenti azt az ellenpontot, amely groteszk irrealitást kölcsönöz

a jellegzetes alakoknak, az unalomig ismert mindennapi helyzetnek.

És idézhetnénk sorra a Csáth-novellákat is. *A varázsló kertjét*, *az Apa és fiút*, *a Délutáni álmot* vagy – elsősorban – *az Anyagylkosságot*. Ebben, miközben a köznapi élet mikrocselkeleteit sorakoztatja fel, a fájdalom misztériumának titkát ismerteti meg velünk a szerző.

Nem történik egyéb sem Csáthnál, sem Hangyánál, sem pedig Nagy József mozgásszínházában, mint hogy a földhöz kötött valóság körül megritkul a levegő, amit addig határozott körvonalakkal körülhatárolva láttunk, annak elmosódnak a szélei, mintha víz érte volna a friss festéket.

Csupán ennyi. Más nem történik.

Az igazán egyszerű dolgoknál nincs művészből.

GEROLD László

TEST ÉS MOZGÁS METAFIZIKÁJA

Kilépés a képből, kilépés a keretből, kilépés a dobozok, ládák, ajtók, ablakok, falak, nyílások, rejtett kijáratok, létező és lehetetlen alagutak szövevényéből. Visszabujás, tekeredés, az emberi mozgáslehetőségek cáfolatával fölérő testhelyzetek kavalkádjá, tűzijátéka. A test, az érzékek csodája, látványként, testi, érzéki teljesítményként: sosem látott összhang abban a dimenzióban, amely a maga látványra összpontosított valóságában akként mozgat meg képzeletet, elmét, imaginációt, ahogyan e testbűvészek izmokat, csontokat, idegeket, inakat, lényük minden sejtjét, azokat, amelyek mozgássá, testhelyezetté transzformálják mindazt, ami talán tényleg csupán a *test nyelvén beszélhető el*, ám ami a testet eszközként rendeli alá kivételesen bonyolult művészi közlendők kifejezésére.

Magasiskola az, amit a Jel Színház csodaként művel, élénk tár, felfed előttünk. Ahogyan maguk sem verbalizálják mondanivalójukat, világvíziójukat, életélményüket, látomásaikat, jövőképüket, minden verbális kommentár eleve nehezített, talán kilátástalan, értelmetlen is. A Jel Színház nyilván rendkívül sok verbalizálható tartalmat minősít át testi alakzatokkal, képiséggel, látványi kompozícióval megérezkített formává, és ahhoz sem férhet kétség, hogy vannak ilyen módon kifejezhető tartalmak, közlések. Saját korlátainkról kell vallanunk, amikor vállaljuk a megszólalást az olyan eseményekről, amelyek nem nyelvi közegben történülnek, míg magunk csupán ebben tudunk megnyilatkozni.

Hogy térbeli alakzatok által miféle nem térbeli, hanem mélységesen más jellegű, időbeli, sőt mindezekről függetlenül érvényesülő és inkarnálódó jelentések vetíthetők ki, arra a képzőművészet valahány ága, síkja, megnyilvánulási dimenziója példát mutat. S ha e pillanatban mégis megdöbbenően állunk kép, szín, színekép, forma, látvány, színházi produkció, emberi teljesítmény előtt, az elsősorban mind-ezen lehetőségek mértani pontosságú összjátéka, harmóniája, egy olyan hatás-együttes következménye, amelyre fogékonyságunk, fölkészültségünk, affinitásunk elégtelennek mutatkozik.

Mint a színpadi dekoráció megszámlálhatatlanul sok ki- s bejárata, úgy idéződik

fől bennünk René Magritte szürrealista vízióinak annyi ajtókerete, ablakkerete, irracionális képe, tükörképe, hátborzongatóan valóságos, precíz geometriájának metafizikus távlata. Ha csupán e magritte-i művészet testet öltésének lennénk tanúi a Jel Színház esetében, akkor is rendkívüli telítettséggel távoznánk a nézőtérről. Itt azonban az ihletéseknek csupán egy parányi sávjáról van szó, amely nemcsak a beállítások, grafikai megmunkáltságú látványkompozíciók tökéletességéről tanúskodik, hanem a vizualitás felől érkező impulzusok olyan átminősítéséről, amely nem csupán telitalálatnak tűnik a szürrealista képzelet, a groteszk, az irracionalitás iránt oly fogékony francia szenzibilitásban, hanem mindezek páratlanul tökéletes abszorbeálásának és felülmúlásának. Ennek az érzékenységek a fokozása, kimunkálása, továbbépítése, árnyalása kivételes teljesítmény. S mindeerre nem kerülhetne sor, ha a most emlegetett keretek, ihletések, források, példák sora nem minősült volna át egy olyan létérzékelés *térbeli és testi alakzatokkal, mozgásművészettel* artikulált formájává, amely a maga egységével és rendkívüliségével nem lehetne beállítható egy olyan múzeumba, amelyben – mint Magritte képei – elevenen *batnak*, élnek egy rendkívül nehéz és nehezen megragadható kor kivételes erejű formái és *élményszerkezetet*. S ha mindeerre van ráadás, azok a keménykalapok és frakkok.

THOMKA Beáta

CLAUDE MALRIC BESZÉLGETÉSE NAGY JÓZSEFFEL

C. M.: – Mit jelent a „Csáth-problematika”?

N. J.: – Csáth Géza életének problematikája abból következik, hogy át van szöve ellentmondásokkal: egyfelől a hatalmas intellektuális és kulturális gazdagság, másfelől a vereség. Permanens bevezetés a társadalmi és művészeti mondernségbe, s ugyanakkor egy olyan lélektani tapasztalat, amely tökéletes elszigeteltséghez vezet. Csáth Géza alakja egyesíti, sűríti magában a 20. század eleji modernség szellemét. Nagy szükségét éreztem annak, hogy visszatérjünk azokhoz a lényegi kérdésekhez, amelyek ezt a korszakot izgatták, a hiperszenzibilitáshoz, mely lehetővé teszi, hogy rátaláljunk a megfelelő útra az újrakezdések, nyitások felé. Az őt érdeklő kérdések nagy részére még mindig nincsenek megfogalmazott válaszok. Sok „művészi út” meg kiaknázatlan.

C. M.: – Hogyan birkózik meg a Comedia Tempio a „Csáth-problematikával”?

N. J.: – Magatartásából kiindulva alakult ki a vágy Csáthnál hogy felkutassa azokat a primordiális erőket, melyek minden egyénnél rendkívüli tehetség módján bukkanhatnak fel. Ettől a pillanattól fogva nem érdekelte többé a művészi alkotás, mert maga az élete vált sajátos műalkotássá. Oly módon óhajtotta sűríteni a mindennapi élet közönséges helyzetzeit, hogy minél jobban elemezhesse őket. Végzetyszerűen fordult az ópiumhoz, hogy kibővítsé az idő érzékelését, s hogy a lehető legjelentéktelenebb események rendkívüli észleléséig hatolhasson minden pillanatban. Saját művének anyagává vált és megfosztatott a meghátrálás, a visszaterés esélyétől. Ilyen állapotban lehetetlenné válik az alkotás, csak az abszolút teremtés vágya marad meg, egy olyan radikális alkotásé, mint amilyenek az általa naponta kiaknázott szélsőséges

percepciók. Naplójában említ egy olyan színházi tervet, amely csupán zenéből és mozgásból szövédné, és nélkülözné a beszédet. Kegyetlen halála vetett véget kutatásainak, és én vettem föl e színházi utópia fonalát. Megsemmisülésére volt szükség ahhoz, hogy elhatolhasson a színházi vízió kiélezett percepciójáig, melyet immár nem valósíthatott meg. Tragikomikus helyzet. Elkerülhetetlen volt számomra e projektum létrehozása, amelyért az életét áldozta. Hogy megsemmisülése ne legyen hiábavaló.

C. M.: – Hogyan találhatja meg formáját egy ilyen örökség vállalása az előadásban?

N. J.: – Csáth személyes víziójának törvényszerűségei szerint az időt nem lehet legombolyítani. A színpadi berendezés, a díszlet, a kellékek változhatnak, de a cselekmény kimerevített. Olyan kérdések merülnek fel, melyekre megfoghatatlanok a válaszok. Lehetetlenné válik az ésszerűség. Tragikus állapot ez, mely egy tiszta vígjáték alapjául szolgálhat. Ha komolyan válaszolnánk a feltett kérdésekre, az nevetséges lenne. Csáth értelmezhetetlen helyzetben van. Az egyetlen válasz a komédia, vagy még inkább a burleszk, amely még lehetőséget sem nyújt a válasz bemutatására. Ez semmiképpen sem lehet valamiféle elbeszélő szerkezet, hanem csupán egy pillanat szakadatlan rekonstrukciója, melyet vissza kell tartani, mielőtt elröppenne. Olyan megállított kép, mely kitágítja az élet minden gesztusát. A burleszk hallucináló forma, mely nevetésre ingerel a tragikus helyzetben. Az egész Comedia Tempio ezen alapul.

THOMKA Beáta fordítása

GONDOLATOK A GAMBETTÁN

Üldögélünk Nagy József kis gambettai kéglijében. De a Poincaré utca a Gambettához tartozik-e még, a Gambettán van-e? Talán még jobb is, ha nem, hisz akkor magam építhetem, szervezhetem a negyedtet. De persze akkor is előbb a Poincaré utcát kellene betájolnom magamnak. Előbb itt kell megkapaszkodnom. Meg kell tanulnom, hol a pék. Meg kell számolnom, mennyi pénzem van, és meg kell tudnom, hány frank most egy baguette. Elő kellene bányászni régi noteszaimat, naplóimat és kiböngészni, 67 óta hányszor, mennyit emelkedett, hányszor oszcillált a baguette ára. Kezemben friss baguette-tel szuszogva lépkedem fel a mindig tiszta piros futószőnyeggel borított, nyikorgó falépcsőkön – és itt áll meg először a kép: Párizsban vagyok.

A másik fogódzó, amiben megkapaszkodhatnék, mert mindig kell valami anyag-talan, szellemi-spirituális fogódzó is: Babits kis Poincaré-ismertetése. Amit ugyanis e logikus fantasztikumú, metafizikai képzeletű és szép stílusú tudósról tudok, aki „mindig inkább a szépséget és újságot, mint az úgy is problematikus értékű igazságot kereste”, azt tőle, Babbitól tudom. De azt persze én sem gondolhattam soha, hogy egyszer éppen ez a kis Babits-recenzió fog nekem segíteni az utcán való tájékozódásban, abban, hogy lemerészkedjek az utcára, le, a pékhez, abban, hogy jobbra vagy balra forduljak-e, abban, hogy az utca – a Poincaré utca – ne legyen egydimenziós. Idegen nagyvárosokban való létezésünk alapkérdései ezek. Különösen

az olyan emberek számára, mint amilyen én is vagyok, aki nem klasszikus térképen közlekedik, aki más, megfoghatatlan dolgokból csinálja meg, jelöli ki fogódzóit: illatokból, az utca lejtéséből, morzsákból, mint Jancsi és Juliska. Különös, hogy most ehhez az abszolút cseppfolyós, abszolút bizonytalan térképhez, amelyre a város feletti felhők és nem az utcahálózat van berajzolva, ehhez a térképhez most egy egzakt tudóst használok morzsául. Különös és mégsem, hisz mint Babits szépen kimutatja, az egzaktságok e tudósa is ugyanabban a bizonytalanságban gyökeredzik, mint a szubjektivitás és mérhetetlenség bajnoka, a költő. „Mindenesetre a tudomány végső fogalmaiban mélyebb dolog, mint tisztán tudomány, és sokkal több köze van az emberi karakter leki és testi gyökereihez, mint azt maguk a tudósok szeretnék. És ebben megint Poincaré pszichologizmusának van igaza”, fejezi be Babits.

Azért köthetek mégis mindent a Gambetta térhez, és nem a Poincaré utcához, azért a Gambetta mégis a „kályhám”, mert ezen a téren kezdtem jegyzetelni noteszaimba, füzeteimbe (a régiembe és az újakba is, amelyeket most vásároltam mohón), itt állítottam fel megfigyelőállomásomat, innen még a Poincaré utcai kéglire is rálátásom van (magam is látom ott), ez a fix pontom, noha még most is csak félig-meddig sejtem, hogy pontosan miért. Miért is történt hogy éppen itt horgonyoztam le, fenekedtem meg. Valami ilyesmit mondtam volt tavaly magamnak, amikor először jártam, először telepedtem le itt: a Gambetta a Père-Lachaise és a Porte de Lillas között van. Igen, csakis valami ilyesmiről lehet szó, ugyanis akkor ezen a vidéken csak ezt a két dolgot tudtam: Baudelaire sírját és a Porte de Lillas-t, ahol első párizsi utam alkalmával, 67-ben laktam. Beljebb, a Bastille-nál már otthonosabban mozgok, a Rue Castex-i kis szállóból (Hotel Castex) például már gyalog jártam a Louvre-be, a Beaubourg-ba. Egy másik utam alkalmával meg a Place de la République-on vackoltam be...

Igen, csak most vettem észre, tavaly felírtam egyik noteszomra, amit a telepi *fénymásoló, Kőműves* csinált nekem, a hangzatos címet:

GG

(gondolatok a Gambettán)

És mi sem természetesebb, mint hogy akkor az első úgynevezett gondolatot (G) Gambettának szántam (ahogyan most, összemásolva jegyzeteimet, viszont Poincarénak), ennek a hadvezérhez illő nevet viselő burzsoá politikusnak, aki belügyminiszter korában a poroszok által körülzárt Párizsból egy léggömbön menekül Tours-ba (később különben külügyminiszter és miniszterelnök is volt), de nehéz könnyű és laza gondolatokat papírra vetni itt, ezen a téren, amely már egyértelműen a Père-Lachaise vonzásában él. Csörgedezem tehát lefelé naponta többször is, csörgedezem, mondogatom, ha elindulok a tér (a metró) irányába, ugyanis ezeken az utcákon állandóan csörgedezik valami vizecske, csörgedezik – a Gambettán át a Père-Lachaise felé. És ezt mindig olyan lelkesen, boldogan, akárha valóban tavaszi vizekről szavalnék. Igen, ezt a sugárutat az én térképemen valami örök tavaszi csörgedezés jelzi. És még valami. Ebbe a lejtésbe, csörgedezésbe, ezt is csak most sikerült kibogoznom magamból, valamiféleképpen mindig belejátszik Radnóti Párizs-verse is.

*A Boulevard St Michel s a Rue
Cujas sarkán egy küssé lejt a járda.
Nem bagylok el gyönyörű
vad ifjúságom, bangod mintba tárna
visszhangzana, szivemben szól ma még.
A Rue Monsieur le Prince sarkán lakott a pék.*

Ám, leérve, lecsöpögve a Gambettára minden egyes alkalommal meghökkenek, megszakad bennem a dal, hirtelen rádöbbenek, a víz tényleg a Père-Lachaise felé iyegekzik tovább: bele egyenesen a halottak nagyra tátott szájába.

Megesett olykor, hogy még a vers első sorainak a hatása alatt telepedtem le valamelyik márványasztalkához, de amikor véletlenül hátra találtam fordulni, megrökönyödve láttam, hogy a kocsmáros a szomszéd pompès funèbres elé is rakott kis asztalkáiból, amelyeknek a csillogó lapjai ugyanabból a drága mélyzöld eres márványból csiszoltattak, mint a kirakat galambjai, táblácskái, keresztjei. Az egyik ilyen táblácska nyitott könyvlapján csupán azt írja: a szöveg helye, mármint hogy a gyászoló oda véseti a kívánt szöveget, idézetet, versikét, miegymást. Látom, noteszomba én is odaírtam: a gondolat helye. Persze Radnóti verse is erről szól, hiszen 1943 augusztusában írta, a két erdélyi munkaszolgálat után.

*Hol vagytok ó, felzengő állomások:
CHÂTELET-CITÉ-St. MICHEL-ODÉON!
s DENFERT-ROCHEREAU – úgy bangzol mint egy átok.*

Márai Sándor, aki tán leghosszabb ideig élt a magyar írók közül Párizsban, és írt is a városról, a franciákról több könyvre valót (emlékszem, egyszer ki is jegyzeteltem ilyen jellegű gondolatait), amikor a háború után először járt ismét itt, szintén Radnótit (az ifjabb, ám már halott költőtársat) szavalta – csupán a rá olyannyira jellemző apró, túsúrásnyi megjegyzéseket téve hozzá, szúrva be pontosabban: A járda még mindig lejt. A pék még mindig ott lakik a sarkon.

Nagyobb figyelmet érdemelne, miért van az, hogy Párizs éppen e két mozzanat, az utca kis lejtése és a sarki pék által hódítatott meg a magyar költészet számára? Miért, hogy az a még Batsányi által Párizs felé fordított vigyázó tekintet ilyen semmis mozzanatokban találja meg objektumát, semmis mozzanatokban alapozódik meg, materializálódik leginkább?

Lapozgatok, és látom, a gondolatoknak ebben a noteszomban (GG) is tényleg csak a helyét hagytam ki – és ha belemelegedtem az írásba, inkább egy-egy anekdota részletes leírásába bonyolódtam, mint különben mindig, állandóan újratekve, mind szorosabbra fűzve az anekdota szálait, amíg végül meg nem fojtottam az anekdotában az anekdotát magát, és fel nem sejtett mögötte valami – valami mitikus dolog...

Bakay néniről kezdtem feljegyzéseket készíteni Gambetta-noteszomban, a görnyedt öreg nénikéről, aki egyes-egyedül vezette temetkezési vállalatát szomszédunkban, ott, egy-két házzal a Juhász cukrászda mellett, pontosan ott, ahol ma a Föglein órás üzlete ketegye. Fekete mamuszára emlékszem meg nagy fekete szoknyája zsebéből fityegő, fényes nyelvű kiskalapácsára, amellyel a koporsókat szögezte egyfajta dühvel. Mintha csak attól rettegett volna, hogy ezek a borzalmas emberek egyszer feltámadnak. Milyen különös, hogy az a dühös, ám mégis olyannyira

erőtlen (akár Föglein úr óráinak ketyegése, halk) kopogás, éppen Párizsban, a Gambettán kezdett nekem visszhangzani. Egyszer, Tihamér halála után, már elkezdtem írni róla, valójában most azt folytattam – minden bizonnyal a tér virágüzleteinek és a temető friss humusza intenzív illatának köszönhetően...

Üldögélünk tehát Nagy József kis gambettai kégljében. Teázunk. Szívjuk a Beedie-t. Az egész társulat ezt szívja (persze titkon szívatik más is – ez a titkolódzás most, amikor Csáth jegyében élünk, kissé komikusnak tűnik). Györk a beszerző, tud egy boltot valahol, valamelyik külvárosban, ahol kapható, ő látja el az egész társulatot. Érdekes, a múltkor az egyik kellemes hangulatú Beaux-arts melletti bisztróban (Veličkovičot, a beaux-arts tanárát vártuk, a közelben volt épp kiállítása, azt akarta megmutatni nekünk) ránk szóltak, közölték velünk, hogy náluk tilos ezt az eukaliptuszlevélből csavart cigarettát szívni. Megtárgyaljuk az előző napi előadást. Tűnődik a klasszikus színeszi eszközök váratlan feltűnésén, már-már eluralkodásán. Ami engem illet, én kevésbé duzzogok e lazulás miatt, mint társaim, ugyanis a művészet számomra már nemcsak dogma, nemcsak önkínzás. Az igazság az, hogy én még nagyobb lazulásokat is el tudok képzelni a Nagy József-i keretek között. Vagy pontosabban, én mind a két irányban nyitottnak tudom a dolgot, a perfekció és az improvizáció, a vázlatosság felé is. Átböngésszük az újságokat. Mind többet cikkeznek Albániáról, és ha a francia újságok Albániáról cikkeznek, akkor egy kicsit rólunk, bácskaiakról is szó van, mi is libabőrözni kezdünk. Afféle delelések ezek a teázások, delelések, mielőtt szét nem szóródnak. Jóska megy interjúkat adni; az amerikai vagy éppen a japán turnéről tárgyal. Zoli moziiba, dzsesszfilmet nézni. Én meg Derain és Balthus képei után loholok. Valójában nem is a képek után, hiszen minden egyes képüket ismerem, fejből tudom már évtizedek óta, hanem a képek egy másik dimenziója, anyaga, teste után. Delelések, amelyeket persze mi is kihasználtunk arra, hogy Józsefet, az ácsot, az előadás egy-egy mozzanatával kapcsolatban faggassuk, hiszen a mi küldetésünk elsődleges célja az idén is: az előadás regisztrálása. Mi íródeákok vagyunk. Mivel én hetilapot (a Naplót) tudósítok, látszólag könnyebb a dolgom. Azért csak látszólag, mert az igazság az, hogy engem inkább a mellékesnek tűnő részletek, nüanszok foglalkoztatnak. Noha a tudósítást, a színikritikát már megírtam, most a Rákra olyan-nyira jellemző manőverként végtelen visszakozásokat, hátrálásokat hajtok végre. Például egy esszét, esszéfolymot vázolok fel a NAGY (ezen természetesen a Nagy József-it is érte) HERBÁRIUM-ról.

A Tempio első párizsi előadása után (mind az öt előadást megnéztem), ahogy a közönség elvonult, felsiettem a színpadra, hogy közelebből is szemügyre vegyem azt a fiókba rejtett kertet (melyben eredetileg valódi zöld növényeket, igazi kis kihúzzható kertet tervezett – mert miért is ne tarthatnánk kis kertet asztalunk vagy szekrényünk fiókjában, különösen, ha napot és holdat is tudunk oda rejtteni? –, sokat tárgyalt a kertészekkel, hortikultúrással, bonsaiszakértőkkel, szóval kitanulta ezt a mesterséget is – és tavaszra, lehet, tényleg ki is zöldül majd az a fiók): A varázsló kertjét. Ez volt az első ötlet, amit tavaly megemléített nekünk itt, a kis kégliben, erre voltunk a legkíváncsibbak. Ha valaki a készülődő előadás felől faggatott bennünket, mindig ezt a mozzanatot meséltük el neki. És a végső realizáció, a megvalósulás éppen bennünket, kvázibeavatottakat lepott meg legjobban. Tömény zöldet, à la Safet Zec, egy csodálatos bonsaiparadicsomot vagy legalábbis

egy kihúzható kis virágskertet vártunk. És ehelyett a színpadon a NAGY HERBÁRIUM tárult, lapozódott fel előttünk.

A próbákról készített videofelvételeken látott zseniális ötletek nagy része is elmaradt, el, a számomra oly kedves lilihippes rokka is (igaz, egyszer, mondjuk, egy vásári jelenetben, még majd fel lehet használni), el minden, ami nem illett be ebbe a szigorú Nagy József-i építménybe, rendszerbe.

Csillogó műanyaglapok alatt: platánlevelek. Különben az egész előadás egyik meghatározó tónusa: a platánszürke. Néha úgy tűnt nekem, a falakról sem az örültek, a kábítószertől elvontak tépték le a tapétákat, hanem csak úgy lepörögtek, le, maguktól, mint a hulló (hüllő hullá) – foltos platánkéreg.

Többször jeleztem már barátainak, hogy kanizsai gyűjtőexpedícióinkat, melyek zsákmányának egy része ide mentetett, e kégliben is fellelhető (sulyom és mamutagyar, járási löszbabák, dokumentumok, dr. Roxer mikroszkópja, fotók, Tihamér rajzai, Tóni szobrai), a rovarok és a növények gyűjtésére is ki kell terjeszteni. Jómagam már régen hozzákezdtem ehhez a munkához (lásd pl. a tiszavirággal, a bodobáccsal kapcsolatos szövegeimet, „felfedezéseimet”), hozzákezdtem a járás rovar- és növényvilágának rendszerezéséhez (igaz, túl sok időt töltöttem a pacsírták, a seregélyek komputergrafikája és hát a galacsintúrók aranylabdája alatt). Lelkesen hívtam fel a figyelmüket Sturc Béla munkáira, tán még itt, a Gambettán is felolvastam a szikesekkel, a cickafarkos szikes réttel, az ürmös szikes pusztával és a mi (a Tolnai-tanya környéki járás) vakszikénnel foglalkozó (sziki útífü, orvosi székfű, sziki sóbolla etc.) sorait.

Persze, ezeken a gambettai beszélgetéseken Bartók bogarászási szenvedélye is terítékre került. Régóta mesélek egy Bartók-filmről, amely nagy részét Bartók bogarászása tenné ki. Nemrég részt vettem egy értekezleten a budai Bartók-házban, és ott végre volt időm körülzöngészni tárgyait, nem nagy becsben tartott, részben tán már el is herdált gyűjteményeit. Mindig megdöbbenett Bartók fantasztikus aprólékossága, precizitása. Sosem is tudtam megérteni, miért kér pl. egyik 1911-es levelében éppen nyolc böglyöt gyűjteménye számára édesanyjától.

„Kérnék valamit: szedjél nekem 8 brenze-t (böglyö), tedd egy kis spirituszos üvegbe és vidd R. Keresztúrra. Ezek a remek állatok, úgy látszik, osztrák specialitás – sehol másutt nincsenek. Fogni úgy kell, hogy zsebkendővel lassan, óvatosan fölējük közeledni kb. 7–8 cm távolságba, és onnan hirtelen rájuk csapni (de nem nagyon erősen, mert különben széjjelnyomódnak). Aztán zsebkendő segítségével szépen be lehet tenni az üvegbe...”

A Tempio NAGY HERBÁRIUM-a azokat a menyasszonyi koszorúkkal, csokrokkal, fátylakkal körülrakott képeket, úgynevezett ereklyetartókat is eszembe juttatta, nemcsak kisiskolás herbáriumomat, gyerekeim herbáriumait, az első fűszál, az első pásztortáska, mályva, kikerics lepréslését, nemcsak azt, ahogyan a növényvér afféle vízjelet merít a papírba.

A NAGY HERBÁRIUM képletes. A szereplők is benne vannak abban a fiókban. Mi is benne vagyunk.

Már nem emlékszem, milyen alkalmából másoltam noteszomba Szenteleky alábbi sorait, de ahogy megpillantottam a NAGY HERBÁRIUM-ot, azonnal képaláírásként

kezdtet funkcionálni:

„Oka mindennek örök zárkózottságom, gondolat- és érzésvirágaimat zártan, préseltem cepeltem magammal, mint csomósan összekötött, hervadtszagú herbáriumot. Ha pedig néha ki akarom nyitni ezt a fakó, ájult virággyűjteményt, mozdulatom suta és ügyetlen, úgyhogy magam is jobb szeretem, ha nem kell a herbárium kicsomózásával vesződnöm.”

Nagy József végül is pontosabb megoldást talált, mint az első, szép ötlet, Csáth kertjéhez lényegében közelebbit. Mert A varázsló kertjének virágai nem valóságos növények. Azok a virágok, amelyekről a költők Rimbaud óta álmodoznak.

Lelj virágot, mely székeknek is jó!

Csáth A varázsló kertjét 1907-ben írta, Sassy Ópiumálmok című grafikai gyűjteményével pedig 1910-ben foglalkozott. Ki kellene nyomozni, a novella kertje hatott-e Sassyra, vagy csupán a közös kábítós tapasztalatlantban gyökereznek ezek a virágok, amelyeknek, mint Csáth is megjegyzi, „A valósághoz meglehetősen kevés közük van”.

A varázsló kertjének ötletét én Baudelaire *Mesterséges Paradicsomok*jában vélem felfedezni. Konkrétan a Jovica Acín által is elemzett Hasszan Szabbah történetében, amely később Borgesnél és Caillois-nál is felbukkan.

Nagy József platánleveleiben, platántónusában ott a kábítószer összes csodájának, spektákulumának hamuja.

*Csáth a modern zenéről:

„Itt elvesznek a zene matematikai arányai, a zeneszerző ötletei többé nem általános érdekűek, hanem éppen csak az ő zenei érzés- és gondolatvilágára vallanak.”

*Csáth a táncról:

„A tánc, a zene – ezek egészen belőlünk kiinduló kedvtelések, melyeket magunk találunk ki, melyeknek keletkezési motívumai csak az emberi idegrendszerben keresendők.”

*Hevesi Sándor Csáth drámáiról:

„A második darabot bábjátéknak nevezi. Ezt odaírhatta volna az első alá is. Szánalmas kis figurák, esetlen bábok ezek az emberek.”

El-elkérem József Csáth-könyveit, böngészem bejegyzéseit.

És valamiféleképpen itt kellene megemlíteni, mert hát mégiscsak ide tartoznak, Árvacsáth verseimet is.

Van Vékony Nácinak (valamikor együtt olvastuk Váradyval és Domonkossal ritka könyveit, hatott is ránk, Domonkosra a rímelése, rám pedig semmis motívumai, hanyag motívumkezelése) egy verse (ő bökverseknek nevezte verseit, én viszont ríportversnek, dokumentumversnek tudom őket), amelyben egy becskereki focimérkőzésről számol be imádott hölgyének, egy bizonyos Olgának, dicséri az Oldboy F. C. játékát, név szerint megemlíti a játékosokat, majd hirtelen fordulattal azt írja:

*A taccsbíróról nem beszélek,
Mert nem illik az öndicséret,
Bár hallom, amint mondja Olga,
– Nácínak nem akad jobb dolga?*

Na már most sokszor én is ilyen vidéki taccsbírónak érzem magam.

Nagy József, az ács gyakran él verseim, írásaim motívumaival, de én ezt legtöbbször nem veszem észre (pl. a *Pekingi kacsában* a lisztel teli test felhasítását). A Tempio esetében, azt mondta, azokat a görbebotos figurákat béna parkőröm ihlette, ám különösmód az előadást nézve ezt én egyszer sem vettem észre. Viszont vannak motívumok, amelyeknél érzek valami ilyesmit, noha azoknál, lehet, nem is az én dolgaimból indult ki. A Tempio végén éreztem ezt például. Míg a sötétben csorog a víz a pléhteknőbe, akárha az egyik *Árvacsátbomat* hallanám. Tavaly, amikor a *Kormányzó haláláról* tudósítottunk, felolvastam itt, ennél az asztalnál. De érdekes, ezt viszont nem kérdeztem meg tőle, nem ellenőriztem, sőt a *Naplónak* írt beszámolómban nem is így értelmeztem.

*...én már nem bírok bemászni a kádba
tavak lebúznának folyók elvinnének
tengerek feltrancsroztnának
tenyérnyi pocsoltyában végzem
és egy kisgyermek majd leseked
ballgatja börgésem...*

József utolsó jelenetében, képében az a zseniális számomra, hogy mi, a közönség vagyunk az a kisgyerek, aki

*lesekedt az istent
lesekedt bogyan furdik egy fa...*

Ismétlem, engem ezek és a hasonló Csáth-vonatkozások foglalkoztatnak elsősorban. Az, hogyan kísérel meg a Csáth által kutatott, követelt legdrágább portékát, a lét esszenciáját, azt a villanydelejes valamit a mozdulat, a tánc tónusaiban. akrobációiban, szemfényesztéseiben megcsillantani, felmutatni. Mészöly mondja Csáth kapcsán, hogy életében és novelláiban is „csak végsőkéig vitt tények és cselekedetek vannak”. Ezeknek a végsőkéig vitt cselekedeteknek a rajzát, szerkezetét követik a Jel színház művészeinek mozdulatai, játéka, tánca.

A férfi és a nő viszonya – a Mostoha és Olga. Ahogyan a nő megérinti a férfit, az elveszti tartását, összegyűrődik, megmerevedik, elesik. A nő hosszú, vékony (túvékony) pálcákat szúr a férfi szárnya alá – hogy legyen tartása.

Gyakran gondolok arra, már lent, a Gambettán jegyezgetve a fenn megbeszélte dolgokat, hogy valami összefüggés lehet Csáth állatkínzásai (végsőkéig vitt cselekedetei) és Bartók rovargyűjtési szenvedélye, révülete között. Nabokov lepkegyűjtése Jünger bogarászása...

Csáth nekünk természetesen nemcsak ezért fontos, hanem hát azért is, mert eg-

Kanizsa-novella szerzője, egy Kanizsa-novelláé, amely a Bácska címet viseli.

Lapozgatom a GG-noteszomat, és látom, hogy az *Egy elmebeteg nő naplójából* is idekerült egy idézet. A nő szép mondata, Csáth kurta kommentárja, felkiáltása miatt minden bizonnyal, vagy tán még inkább a Pèrre-Lachaise felé való állandó csörgedezés miatt.

Az ember üldögél, álmodozik, méláz a Gambettán, rá-rácsodálkozik egy-egy női arcra, futkos rajta, mint egy légy, iszik a szeméből, elröppen, visszaröppen, bámul a semmibe, amikor hirtelen úgy érzi, összepisálta magát, hiszen ott, éppen az ő asztala alatt csörgedezik valami...

Íme a Csáth-idézet: „Április 22-én. Gyönyörködik az írás művészetében. »Önök nem fogják tudni, hogy holttestemmel együtt a szegény beléje gyömszölt, számtalanszor gombolyagba gyúrt, összeharapott lelkemet, az egyetlen valóban élő, a villanydelejes érző és gondolkodó valamit is örökre eltemették!« Pompás mondat.”

Hát igen, a végtelenül bonyolult indázás, idézés, bejegyzés gubancok ellenére is mindig ide lukadok ki. Jól hangzik ez, hogy kilukadok. Ide, a pompás Csáth-, Babits- és Márai-mondatokhoz. Mert ha leülök a pompes funèbres előtti márványasztalkámhoz (vagy más márványasztalkákhoz a St-Michelen, a Montparnasse-on), végső soron egyetlen célom van: a világváros hullámvászába, káoszába (tegnapelőtt egy néger törzs asszonyait láttam színes ruhákban vonulni, fejükön csomagokkal, libasorban, akárha a sivatagban; tegnap láttam Antall József autóját elsuhanni, különben, itt, a Pèrre-Lachaise-ben is látogatást tett, nem lepődtem volna meg, ha egyszer csak ideül a pompes funèbres elé a gyenge napra) mondatokat, tűszúrásnyi, avagy baguette-hosszú mondatokat iktatni, fonni be. Mert ha, mondjuk, a darab nem is tetszene ennyire, akkor is izgatna a színészek életrajza, érdekelné a Theatre de la Ville belső labirintusa, az a labirintus, amely Pina Bausch otthona is gyakran, hogy az egykori tulajdonosról, Sarah Bernhard-ról ne is beszéljünk, izgatna a valamelyik öltöző ablakán megpillantott Szent Jakab tornyának leírása.

Merre indulni innen, a Gambettáról? Annyira közel asztalkámhoz a hullák tátott szája, hogy inkább a Porte de Lillas felé veszem utamat. Hogy Pap Tibor barátomra emlékezzek. Igen, egyik legjobb zentai (újvidéki, zágrábi, ljubljana) barátomat is Pap Tibornak hívták, mint a *Magyar Mübely szerkesztőjét*. Volt is a műhelyesnek elég problémája emiatt. És emlékezni végre Pilinszkyre is. Számomra ugyanis két helyhez kötődik Pilinszky. A pesti Balett Intézet mögötti Hajós utcához (hat évig jártam oda lányomhoz), meg a *Mübely* régi, akkor már csak raktárként használt, Porte de Lillas-i szerkesztőségéhez. Első, *Híd*ban közölt párizsi naplómban részletesen írtam erről. Később Pilinszkyvel is megtárgyaltam ezt az imaginárius találkozást.

Lám, az egyik noteszban már elindultam a Gambettáról a Porte de Lillas felé, míg a másikban még mindig ott ülök a Poincaré utcai kégliben.